

ուամբ 'ի վեր ամբառնայր զճարմանդ պա-
րանոցին Տըրոնեայ , զոր այն ինչ գլխա-
տեալ էին : Օ օրականք երկու 'ի գաղ-
ղիացի գնդէն Նիլ և Հիւլէն ցլետին
շունչ նորա պաշտպանեցին նմա : Օ ե-
նան և այլ ևս պատարազք , թէպէտ և
դիւցազնական իմն առաքինութիւն ու-
մանց ոմանց 'ի զօրականէն խնդրեալ
էր ազատել զնոսա 'ի մոլեգնութենէ
ժողովրդեանն , :

ՀԵՆՆՈՍՈՒԹԻՒՆ

Արեգ կամ Հեկտոպոլիս քաղաքին ասերակ-
ները :

Ստորին Լազիպտոսի մէջ Նիլոսի ա-
րեւելեան դին շատ հին ժամանակներէ
'ի վեր հոյակապ քաղաք մը կանգնուած
էր , որուն ամէն ազգ Արեգիան խառ-
կըսէին , Լազիպտացիք ու Լաբրայեցիք
Օն կոչելով , որ Լազիպտացւոց լեզուով
արեւ կընշանակէ . Յոյք Իլիոֆոլի ,
այսինքն Հելիուպոլիս , որ արեւու քա-
ղաք ըսել է . մեր Խարգմանիչք ալ
Սուրբ Վրոյց Թարգմանութեանը մէջ
Արեգ խառկանունեն : Եւս քաղա-
քը հին հեթանոսութեան ատեն Լա-
զիպտոսի պէս բարգաւաճ ու վսեմա-
խոհ աշխարհքի մը մեծագործութիւնն
ու գիտութիւնը անուանի ընդունէին
մէկն էր , որ օտարաց պատկառել կու-
տար եզիպտացի անունէն . բայց ան-
թիւ տարիներ իբրեւ օրերու պէս վրայէն
անցնելով՝ այնչափ մերկացուցին զինքը
ու կործանեցին բոլոր իր ճոխութիւն-
ները , որ այսօրուան օրս իր հնու-
թիւններէն հազիւ թէ մէկ քանի մը
նացորդներ թողուցեր է , որոնց աւե-
րակ անունը տալու է : Հին երեւելի
քաղաքի մը վրայ խօսիլը գիտնալով որ
ախորժելի կրնայ անցնիլ մեր բանասեր
ընթերցողներուն , Հելիուպոլիսի աւե-
րակները կ'առնենք զիմացնիս :

Վաղաքին շրջապատը բաւական ա-
նարատ մնացած է . այս օրմը , որ չե-
փած հաստ աղիւսով շինուած է , այս-

օրուան օրս ալ տեղ տեղ 18-20 մեղր
թանձրութիւն ու 4-5 բարձրութիւն
ունի . բռնած տեղւոյն երկայնութիւնն
է գրեթէ 1400 մեղր ու լայնութիւնը
1000 մեղր : Ըրջապատին մէջ՝ Հե-
լիուպոլիսի հին հողին մէկ մասը հիմա
երկրագործութեան կը ծառայէ , ջը-
րանցքի մը ձեռքով Նիլոսի ջրերէն ու-
ռոգուելով . հոն ցորենի տկար ցօղունը
այն հին կոթողներուն ու սիւներուն
տեղ յաջորդեր է , որ իրենց ծանրու-
թեամբը հեծել կու տային երկրին , և
պէտքէն այն տեղերուն վրայ կը զնէ իր
մէկ օրուան վրանը , ուր լայնատարած
ճոխապանծ պալատներ կը հանգչէին :

Բայց ամենեւին հին շէնքերու տե-
ղեաց հետք մը չկայ . միայն անոնց հա-
մար գործածուած քարերէն մնացորդ-
ներ քիչ մը կան , և ասոնցմէ շատը սո-
վորական կրային քար են , մարմարիոն ,
կրանիտ , կոպճաքար , և այլն : Սակայն
խիստ ցաւալին այն է որ Վրեգ քաղա-
քին մնացած աւերակներն ալ՝ ետքը
գետնէն կիր հանելու համար աւերեր
կործաներ են . ինչէր չեն կորսուած
այսպիսի ձեռքերէ . բայց անանկ տգէտ
ժողովուրդ մը չկրնար ճարտարապետու-
թեան գեղեցկութիւններն ըմբռնել ,
որ գոնէ անոր հրաշալիքներուն խնայէ :

Վրեգ քաղաքին մէջ կոպիճ քարէ
մեծ ու հսկայակերպ զանգուած մը կը
տեսնես , որ բոլորչի ձևով է , գոյնը
կարմիրի կը զարնէ և վրան խորհրդա-
տառեր կան . գիտուններէն ոմանք կ'ը-
սեն թէ ասիկայ ատենօք սփինքս մը
եղած պիտի ըլլայ :

Վաղաքիս մերձակայ գեղերուն մէջ
շատ հին մնացորդներ կան , որ յայտնի
կը տեսնուի թէ Հելիուպոլիսէն հոն
փոխադրուած են . և այս քաղաքին վը-
րայ ալ դարձնենք երեւելի հնախօսնե-
րէն ոմանց ըսածը՝ թէ հին ատեն Ստո-
րին Լազիպտոսի քաղաքները աւելի մե-
ծագործ ու աւելի շքեղ էին Վերին
Լազիպտոսի քաղաքներէն , և թէ անոնց
շէնքերուն աւելի ճոխ նիւթեր կը գոր-
ծածուէին :

Սէկ շէնք մը միայն կայ Հելիուպոլսի մէջ, որ իր առջի դրբին վրայ ամբողջ մնացած է մինչև ցայսօր : Երկայ կոթող մըն է, որ Սերին Լադիպտոսի կոթողներէն ամենէնին տարբերութիւն մը չունի . անոնց պէս միակտուր կարմիր կրանիտէ է . բարձրութիւնը 20 մետր ու 26 հարիւրորդամետր, իսկ երեսները 1 մետր ու 84 հարիւրորդամետր լայն են խարսխին մօտ և 1 մետր 17 հարիւրորդամետր վերի ծայրը : Երկու գետը երկիրը խել մը բարձրացուցած ըլլալով՝ կոթողը 1 մետր 78 հարիւրորդամետր հողին տակ թաղուած է, ու կոպիճ քարէ խարսխի մը վրայ կը հանգչի : Հողէն 1 մետր 55 հարիւրորդամետր կամ խարսխէն 3 մետր 33 հարիւրորդամետր բարձր՝ կոթողին վրայ նըշանակուած է Երկուսի յորդութեան ամենէն սաստիկ աստիճանը : Եւս շէնքին վրայ խորհրդատառեր կան, բայց իրեք երեսինը նոյն են, ու չորրորդն ալ քիչ տարբերութիւն ունի : Վրերը կոթողին վերերը բոլորովին անառատ մնացած են, բայց կեսէն վար շատ աւրուած կը տեսնես . թերևս անապատին խճային աւազն ըլլայ ասոր պատճառը, որ հովը գետնէն վերցնելով՝ կու գայ կը զարնէ այս կոթողին ալ, վասն զի արդէն սովորաբար աւազը այս ըսած բարձրութենէն աւելի վեր չելլեր . կամ թերևս Վամբիւսէս եղաւ այս խորհրդատառերուն աւրուելուն պատճառը, որովհետեւ սաստիկ կրակ մը ձգել տուաւ քաղաքիս մէջ, որ Հելիուպոլիսը մոխիր նստեցուց և կոթողներու ալ շատ քնասեց, ինչպէս կ'ըսէ Ստրաբոն :

Հելիուպոլսի մէջ բազմաթիւ կոթողներ կային՝ ըստ Պլինիոսի ըսելուն . ասոնցմէ շատը կայսերաց ժամանակը Հռոմ փոխադրուեցան և ինչուան հիմա հոն կանգնուած կեցած են . իսկ մնացածները հետզհետէ անհետացան, բայց ի այս մէկ կոթողէն, որ հոս կը նկարագրենք : Եւսկէց առջի կոթողը հիշեմի՛ 2 դարուն Երաբացիք կործանեցին, կարծելով որ անոր հողուն տակ մեծ

գանձ ծածկուած կայ . այս յուսոյն է որ այսօրուան օրս ալ հոն տեղուանք հին յիշատակարաններ կը կործանուին : Եւս Երաբացիք այս կոթողը կործանելէն ետքը՝ շատ պարապ ելան յոյսերնէն . որովհետեւ 89 քիլոկրամ կամ 200 կենդինար միայն արոյր՝ գտան :

Սակայն այս յետին մնացած կոթողն ալ յայտնի կ'երևայ որ կործանուելու վտանգի մէջ ինկեր է, որովհետեւ վարի կողմերը կտոր կտոր քնասուեր են . արդեօք որչափ ատեն ալ դեռ պիտի տևէ այս յիշատակարանը . այդ ալ որ կործանի, Հելիուպոլիս քաղաքին ճարտարապետական մեծագործութիւններէն ալ բան մը պիտի չմնայ . բայց այն ատեն ալ գիտութեանց ու գրագիտութեան կողմանէ ունեցած իր երևելիութիւնը միշտ պիտի յիշեցնեն զինքը :

Հին ժամանակներուն վրայ պատած սև քօղը՝ այս քաղաքին ճոխ պատմութեան հազիւ թէ քիչ մը բան տեղեկացնել կու տայ մեզի : Հոս արեգական հռչակաւոր տաճար մը կար, ուր ամէն տարի ի պատիւ այդ անբան աստուծոյն տօն մը կը կատարէին, որ Լադիպտոսի կրօնական տօներուն կարգին մէջ չորրորդն էր : Եւս մէջ կը սնուցանէին Սեւիս կովը, որ արեւը կը ներկայացընէր, և որուն մասնաւոր յարգութիւն կու տային, ինչպէս Սեմիիս քաղաքը՝ Եպիսին : Եւս Երաբացիք Լադիպտոսի ըսածին նայելով, փիւնիկ թուոնը՝ արեւելէն սկսելով թուիլ՝ 1461 տարի ապրելէն ետքը այս տաճարին մէջ եկաւ զմուռսի ու խունկի խարոյկի մը վրայ մեռաւ, և իր մոխրէն նորէն կենդանացաւ : Ճարտար առասպել մըն է ասիկայ, որ կը ցուցնէ մեզի թէ Հելիուպոլսի աստղաբաշխ քուրմերը աշխատեցան որ իրենց քաղաքական ժամանակին բաժանմունքը արեւուն ընթացքին հետ համաձայնեցնեն . անանկ որ երբ 1460 տարին լմնալու ըլլար, որ իրենք Դոսի Դոս կամ Շեի աստուծոյ շէնքին, Լադիպտոսի 365

օրուան անորոշ տարին իրենց աստղաբաշխական տարւոյն հետ կը միանար, որ 365 օր և 6 ժամ կը հաշուէին, և ալ ժամանակին կու գային եղանակները¹ :

Լրեգ քաղաքին բնակիչքը Լգիպտոսի ամենէն կրթեալ ժողովուրդը կը սեպուէր . իրենց քրմերուն դպրոցին մէջ Լգոգոսիոսի, Պլատոնի, ու Լքոդոտեայ պէս երևելի օտարազգիներ աստղաբաշխութի, փիլիսոփայութիւն ու պատմութիւն սորվեցան, որ Լգիպտացւոց գլխաւոր իմաստութիւնն էր : Լյոս դպրոցը, ինչպէս նաև թեբէի ու Սեմիթիի դպրոցներն էին միայն, որ իրենց անդամներէն թեբէ մայրաքաղաքը կը խաւրէին՝ Լքեսնից ատենանը կազմելու համար, որ արդարութեան բարձրագոյն ատենան էր և ըստ Վիոդորեայ կրնար Լթէնքի արիոսպագոսին կամ Լակեդեմոնի ծերակուտին հետ բաղդատուիլ :

Լգիպտացւոց թագաւորութեան ամենէն հին ժամանակներէն 'ի վեր' Հելիուպոլիս այս աշխարհքին նշանաւոր քաղաքներէն մէկն եղած է : Սուրբ Վիորք կը պատմէ թէ Փարաւոն իր թագաւորութեան երկրորդ ընելէն ետքը զ'Յովսէփ՝ ամուսնացուց զինքը Լրեգ քաղաքին Պետափրէս քրմին Լսանէթ աղջկանը հետ . և Պետափրէս անունը Լգիպտացւոց լեզուով արեւոյս արեւոյ ըսել է : Սետոսորի թագաւորութեան ատեն՝ Հելիուպոլիս Լգիպտոսի պատուարներէն մէկն էր . Վիորք Սիկիլացին կ'ըսէ թէ այս աշխարհակալը որմ մը շինել տուաւ, որ Պելուսիոն քաղաքէն ինչուան Հելիուպոլիս կ'երկրնար, Լքաբացւոց ու Լքուրոց արշաւանքին դէմն առնելու համար : Իր որդին, որ յաջորդեց իրեն, Հելիուպոլիս մէջ երկու կոթող կանգնել տուաւ մասնաւոր դիպուածի մը յիշատակ : Լքեցն

Պլինիոս իր Բնական Պատմութեան մէջ նոյնպէս ուրիշ քանի մը եգիպտացի թագաւորներու անուններ կը յիշէ, որ այս քաղաքս գեղեցկացուցին :

Լայց Ստրաբոնի Լգիպտոս քաղաք ժամանակը, որ ()գոստոսի կայսերութեան ատենն էր, շատ փոխուեր էր Լրեգ քաղաքը . ժամանակն որ մարդկային պետութիւնները իրեն կամքին խաղալիկ կ'ընէ, այս քաղաքը գրեթէ կործանման վիճակ հասուցած էր : Նամ բաները անապատ դարձած էին . չէնքերը այն անհանձար ու անողորմ Վամբիւսեսին ըրած վայրագութեան նշաններն ունէին իրենց վրայ : Վրոմերուն դպրոցը դեռ մնացած էր . բայց ալ հոն գիտութիւնները չէին զարգացըներ ու միայն իրենց կրօնական պաշտօնը կը կատարէին : Սակայն այն դիտարանը, ուսկից նայելով Լգոգոսիոս՝ երկնային մարմնոց շարժումները սորվեցաւ, մնացած էր, և Ստրաբոնի ցուցուցին ալ այն խուցերը, որոնց մէջ այս աստղաբաշխն ու Պլատոն բնակած էին :

Շատ գիտուններ եղան որ Լրեգ քաղաքին դրքին վրայ շատ քննութիւններ ըրին . ասոնցմէ ոմանք Ստրաբոնի, Լքոդոտեայ, Վիորքի, Պտլոմէոսի, և այլն, ըսածները չկրնալով իրարու հետ միաբանեցընել կարծեցին թէ երկու Հելիուպոլիս եղած ըլլայ Լգիպտոսի մէջ . մէկը Տելդայի մէջ՝ դէպ 'ի իրեն ծայրը . մէկալն ալ անոր շատ մօտ : Լայց Վաղղիոյ բանակին արշաւանաց ատեն եղած հռչակաւոր քննութիւնները կը ցուցընեն թէ սխալ է այս կարծիքը, և թէ Հելիուպոլիս Տելդայէն դուրս էր . անոնցմէ կ'իմանանք որ հին մատենագիրներէն մէկն ալ Տելդայի մէջ չընէր զ'Հելիուպոլիս, և թէ միջին դարու մատենագիրները, զփտի հեղինակներն ու արաբացի աշխարհագիրք ալ Լգիպտոսի մէջ մէկ Հելիուպոլիս կը դնեն, և ամենն ալ Տելդայէն դուրս ու այն տեղն է կ'ըսեն, ուր որ հին քաղաքի մը աւերակներ ցուցուցինք վերը ընթերցողաց : Լյոս յետին գիտունները նաև ասիկայ կ'ըսեն թէ կրնայ ըլ-

¹ Տարին ճիշդ 365 օր ու 6 ժամ կամ 365 օր 23/100 չլրացով, հապա 365 օր 242245 միլիոնորդ ժամու, շնիկ աստեղ շրջանը՝ անվրէպ ատենին եղանակները չէր փոփոխեր . ամենէն քիչ տասներմէկ օր կը զարտուղէր :

լալ որ Եգիպտոսի ուրիշ մէկ կողմը՝ այս անուամբ ուրիշ պզտիկ քաղաք մը կամ գեղ մըն ալ եղած ըլլայ, որ արեւ աստուծոյն կանգնած մէկ յիշատակարանին համար այս անունն առեր է : Սակայն պատմութեան մէջ հռչակաւոր եղած Բրեգ քաղաքը, որուն վրայ Բստուածաշունչը, Երողոտոս, Վիողոր, Ստրաբոն, Պտղոմէոս և Բնտոնինոսի Ղանապարհորդութիւն կը խօսին, առջի դրած տեղերնիս է, որուն մօտ հիմա Սաթարիէ գեղը կայ :

ՄԱՆՐԱՎԷՊ

Ահաոր դիպոցած մը :

ԲՃէրեայ Կոստանդինա քաղաքին առումէն քանի մը տարի առաջ, ասոր բանտը երկու եղբայր դրուեցան՝ մահուան դատապարտուած : Բսոնք խիստ անուանի աւազակներ էին, անանկ որ ամենուն բերանը իրենց ըրած մեծամեծ քաջութիւններն ու սրտոտութիւնները կը պատմուէր : Պէյը շատ վախնալով որ չըլլայ թէ բանտէն ալ փախչին, հրամայեց որ երկուքին մէյմէկ ոտքը մէկտեղ բերած մէկ շղթայի մը զարնուին : Երկրորդ օրը յանցաւորներուն գլուխը պիտի կտրուէր . բայց անոնք բանտին մէջ չէին : Ելեր փախեր էին բանտէն . բայց չկրնալով շղթային օղը բանալ կամ կոտրել, այնպէս իրարու կապուած արտերու անդաստաններու մէջէն կ'երթային վտանգներէ խալըսելու համար : Բռաւօտն որ վրայ հասաւ, ապառաժներուն մէջ պահուրտեցան, ու իրիկուան՝ նորէն ճամբանին սկսան : Բայց մէյ մ'ալ ինչ նայիս . կէս գիշերուն ճամբան առիւծ մը դիմացնին ելաւ, ու զիրենք տեսնելով՝ գետնին վրայ պառկեցաւ ու տեղէն չէր շարժեր : Բազակները զարհուրած՝ ձեռքերնին եկած քարը կը նետէին վրան ու բոլոր ձայնով կը պողային որ կենդանին հեռացընեն . բայց տեսնելով որ այս կերպով չեն կրնար գլուխ ելլել,

դէմքերնին անուշուցին ու սկսան աղաչանք պաղատանք ընել . սակայն առիւծը երկուք մը ցատքեց վրանին հասաւ, և ուժով մը երկուքն ալ գետին զարնելով՝ հանդարտ հանդարտ սկսաւ ասոնց մեծագոյնը փարատել և ուտել . այն ատեն մէկալը վախէն մեռել ձեացուց զինքը : Երիւծը երբոր սրունքը հասաւ որ ուտէ, չկրցաւ շղթան փրկեցընել, որ ծնկին վրայ անցուցած էր . ուստի խել մը կրծեց թողուց, ու արդեօք ծարաւէն չէ նէ կշտացած էր՝ ելաւ մօտիկ աղբիւրը գնաց : Ողջ մնացած աւազակը մտածեց որ առիւծը ծաւրաւը յագեցընէն ետքը՝ իրեն համար ալ պիտի դառնար . ուստի մէկէն ոտքի վրայ կայնեցաւ ու սկսաւ առաջ երթալ ապաստանարան մը փնտռել, և իր խեղճ եղբորը սրունքն ալ շղթայէն կախուած՝ իրեն հետ մէկտեղ կ'երթար . բարեբաղդաբար ճամբուն մէջ խողոջ մը գտաւ ու մէջը պահուրտեցաւ : Ետ չանցաւ՝ մէյ մըն ալ անդին առիւծը որսին ետեւէն ինկած կը փնտրուէր, ու ձգած տեղը չգտնելով զանիկայ՝ բարկութեամբ կը մռնչէր . քանի մը անգամայս այրին քովէն ալանցաւ, ուր խեղճ աւազակը դողդողալով կեցեր էր : Սերջապէս օրը լուսացաւ ու ինքը կենդանի էր . բայց ծակէն դուրս ելլելուն պէս՝ ԲՃմէտ պէյին ձիաւորները, որ իրեն ետեւէն ինկեր էին, չորս կողմն առին, և ասոնցմէ մէկը իր ձիուն վրայ առնելով զանիկայ՝ տարին դարձեալ Կոստանդինա քաղաքը բանտ դրին : Պէյը չհաւտալով իր մարդիկներուն պատմածին՝ դիմացը կանչել տուաւ աւազակը, որ իրեն հետ քաջկրուտկելով կը բերէր իր եղբորը սրունքը . այս խեղճ տեսարանը տեսնելով սիրտը շատ շարժեցաւ, և թէպէտ խիստ անօրէն աւազակ էր յանցաւորը, կեանքը չնորհեց անոր ու հրամայեց որ շղթաները քակուին :